

Дев'ятий міжнародний навчальний семінар з машинозчитувальної каталогізації стародруків

Семінар відбувся 17–18 вересня 2008 р. у Санкт-Петербурзі. Його організатори – Російська національна бібліотека (РНБ) та Консорціум європейських наукових бібліотек (Consortium of European Research Libraries – CERL). Консорціум створено 1992 р. з ініціативи найбільших бібліотек Європи і офіційно зареєстровано у Великій Британії 1994 р. як некомерційну організацію. Основна його мета – створення бази даних описів стародруків (Hand Press Book – НРВ). База даних формується бібліотеками – учасниками проекту. Доступ до БД НРВ надається тільки членам CERL.

Щорічні семінари РНБ дають змогу їх учасникам знайомитися з досвідом колег. Зокрема, завідділу зведених каталогів РНБ **Є. К. Соколинський** висвітлює питання взаємодії бібліотек у процесі формування репертуару російської книги і роботи з книжковими пам'ятками. Так, у створенні Міжнародного зведеного каталогу російської книги 1918–1926 рр. серед інших бере участь і Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського. Вже видано два томи каталогу, готується до друку третій, на літеру В. Випущено також три томи Зведеного каталогу серіальних видань Росії 1801–1825 рр.: журнали на літери А – М з детальним розписом змісту кожного номера. Відповідна електронна база існує і на наступні літери, робота триває. На сайті РНБ виставлено базу російських видань XVIII ст., і колеги звертаються до всіх фондоутримувачів надсилати до РНБ (svod@nlr.ru) інформацію про наявність примірників таких видань у їхніх фондах, зазначаючи лише номер позиції у базі даних РНБ і назву своєї установи.

Слід зазначити, що в Росії ведеться база даних «Книжные памятники», за що відповідає РДБ, але здійснюється це у співпраці з РНБ.

Інформаційну систему «Російська книга громадянського друку XVIII ст.», що створена в науковій бібліотеці Санкт-Петербурзького державного університету, представив головний бібліотекар відділу рідкісних книг і рукописів цієї книгозбірні **О. О. Савельєв**. Тут створено електронний каталог і цифрову колекцію російської поезії XVIII ст. В опису наводиться повний склад книги, включаючи порожні аркуші; крім іншого, детально вказуються особливості власницького примірника, т. зв. провенанс. Робота ви-

конується в програмі ІРБІС, яка дає змогу зробити повний науковий опис примірника. Підготовлено 1-й том, що містить описи 500 видань, цифрова колекція складається з відсканованих 400 графічних файлів. Сканування проводиться на книжковому чорно-білому сканері Minolta PS 7000. На сайті НБ СПбДУ (<http://www.lib.pu.ru>) опубліковано поки що 56 видань у 85 томах (14 тис. стор.). Пошук за документом, розпізнавання тексту відбувається в автоматичному режимі.

Створенню каталогу «Книжкові пам'ятки з фондів Архангельської обласної наукової бібліотеки» присвятила доповідь зав. науково-дослідного сектору цієї бібліотеки **Г. Е. Сєдова**. Вона охарактеризувала загальний склад і структуру каталогу, а також окремі пам'ятки. Зокрема, йшлося про фрагмент Острозької Біблії, який зберігся разом із рукописною копією одного аркуша цього видання; примірник українського видання Акафіста, відсутній у Каталозі українських стародруків Я. П. Запаса та Я. Д. Ісаєвича, та ін. Каталог укладено в АБІС ІРБІС. Доповідка наголосила на доцільності використання єдиної програми для опису книжкових пам'яток, а також запропонувала вважати книжковими пам'ятками всі видання кириличного (церковнослов'янського) друку до 1917 р. – з огляду на те, що через різні причини (особливо у зв'язку з войовничою атеїстичною політикою в Радянському Союзі) їх збереглося дуже мало.

Досвідом створення електронного каталогу іноземних книг XV–XVII ст. поділилася зав. відділу рукописів і рідкісних книг Наукової бібліотеки Казанського державного університету **Е. І. Амерханова**, супроводжуючи свій виступ візуальним показом. У цій бібліотеці зберігається бібліотека князя Г. О. Потьомкіна, в якій є альдини, ельзевіри, альбоми естампів, карти, а також давній рукописний (т. зв. «коробочний») каталог, де на картках великого розміру серед інших книжок зазначені інкунабули, палеотипи, альдини та інші книжкові пам'ятки. Насамперед на ці книги і створено електронний каталог з короткими записами в АБІС «Руслан», яка підтримує усі види графіки, навіть арабський шрифт. Усі елементи цього каталогу звернені щодо уніфікації опису та ідентифікації видань з базою даних CERL. Не виявлено там лише 15 книжок, із них 6 – грецькою мовою. За-

галом електронний каталог містить 1300 назв видань XV–XVII ст., що вважаються книжковими пам'ятками світового рівня. Завдяки формату RUSMARK є всі точки доступу до опису видань, але попримірникового опису немає. За роздрукованим списком цих видань у бібліотеці проводиться перевірка особливо цінних видань: інкунабули та палеотипи перевіряються щорічно, решта видань – раз на три роки.

Про машинозчитувальну каталогізацію стародруків у Білорусі йшлося у виступі зав. сектору рідкісних книг бібліотеки Білоруського державного університету культури і мистецтв **Т. А. Самойлюк**. Через різні причини книжкові пам'ятки цієї країни неодноразово переміщувалися, багато пам'яток втрачено назавжди, особливо під час Великої Вітчизняної війни. У країні з 2005 р. діє програма «Пам'ять Білорусі», прийнята згідно з Хартією ЮНЕСКО «Пам'ять документного надбання». 2006 р. у Мінську за підтримки ЮНЕСКО було проведено Міжнародну наукову конференцію «Програма ЮНЕСКО «Пам'ять світу»: діяльність бібліотек, архівів, музеїв зі збереження документного спадку», де було обговорено програму «Радзивіліана» (віртуальне зібрання колекції Радзивілів Несвізької ординації); запропоновано спільний з НБУВ проект реконструкції бібліотеки Хребтовичів. Серед інших напрямів діяльності бібліотеки доповідка висвітлювала й такі: зібрати в одній електронній базі весь видавничий спадок Ф. Скорини, а також публікації про нього; представити автографи на французьких стародруках із білоруських книгозбірень; укласти зведені каталоги «Слов'янські книги кириличного друку XVI–XVII ст.» та колекцій ельзевірів у фондах бібліотек Білорусі; спадок Наполеона Орди та ін. Вже реалізовано проект «Книга Білорусі» – електронний каталог стародруків, виданих на її території, незалежно від місця зберігання примірників сьогодні. Формат електронних описів – BELMARK, який ґрунтується на форматі RUSMARK. Вишівські бібліотеки використовують формат MARK-21; крім опису стародруків тут представлені поцифровані сторінки з провенієнціями та титульні аркуші.

Досвід РНБ у формуванні точок доступу у каталогах стародруків XVI–XIX ст., що містять назви організацій, було розкрито в доповіді **В. А. Мамонтової** та **Т. Л. Масхулії**. В РНБ у відділі оброблення та каталогів утворено спеціальну групу, яка займається національним авторитетним файлом назв організацій. Якщо каталогізатор не знаходить відповідних відомостей, він доправляє книгу на доопрацювання до цієї групи. На книги іноземними мовами XVI ст. тут доопрацьовано 2 тис. записів. Дані беруться із заголовка, інших частин книги, розшукуються у бібліографічних довідниках. Точка доступу подається мовою країни, якій належала організація.

Зав. відділу стародруків та рідкісних видань НБУВ **Г. І. Ковальчук** представила учасникам семінару

електронну колекцію стародруків НБУВ. Виступ і демонстрація створеної електронної колекції почайвських стародруків викликали жваве зацікавлення присутніх, активно обговорювалися.

Плідними були практичні заняття з машинозчитувальної каталогізації стародруків, проведені співробітниками РНБ. Зокрема, пошук певних видань у базах даних глобального електронного каталогу світової літератури OCLC WorldCat, Консорціуму європейських наукових бібліотек. Свого часу організаторами Консорціуму було приділено багато уваги питанню, як створити кластери, об'єднати записи різних бібліотек на одне видання. Адже у зв'язку з відсутністю стандартів представлення даних на титульних аркушах стародруків кожна бібліотека описувала їх по-різному. Проблема ця певним чином була вирішена. Так, на практичному занятті, у віконцях німецьких бібліотек, а також Британської та кількох інших учасники семінару знайшли кілька примірників одного стародруку, описаних по-різному (у національній традиції, латинською мовою, оскільки видання латиномовне, а також за формою, вказаною на титулі), але зібраних разом при відповіді на запит завдяки можливості пошуку через авторитетний файл авторів. Свого часу необхідно було визначити і затвердити *fingerpint* – комбінацію знаків на певній сторінці, на певному рядку, що конче необхідно для ідентифікації цих давніх, часто дефектних, друків. Наприкінці 2007 р. Консорціум (CERL) змінив свого американського провайдера, і тепер не дуже вдало представлено формат виведення інформації (www.firstsearch.oclc.org). Користуватися інформацією можуть лише учасники проекту, але бібліотекам–учасникам семінару, за домовленістю, також надається право користуватися цим ресурсом упродовж 1–3 місяців.

Значно ефективніше відбувається пошук інформації на сайті університетської бібліотеки Карлсруе (пошукова система KVK (Karlsruher Virtueller Katalog) – www.ubka.uni-karlsruhe.de/kvk.html). Там представлено віртуальний каталог, що включає відповідні описи стародруків та видань XIX – початку XX ст. з найбільших бібліотек світу, доступ до якого вільний. Слід зазначити, що в Німеччині майже всі фонди описані в електронних каталогах, тому німецькі бібліотеки представлені на цьому сайті найбільше. Головна міжнародна вимога сьогодні при опису стародруків – опис книги подавати за титулом, але додатково вводити уніфіковані, загальноприйняті написання імен чи назв класичних творів. Слід зазначити, що переважна більшість записів у цій базі даних створена на основі латинського алфавіту, з кириличним справа значно гірша.

На практичному занятті присутні мали змогу тренуватися з ресурсами електронної бібліотеки РНБ, де представлено колекцію листівок з видами Петербурга та Сестрорецька, повний текст заблудівського видання

Івана Федорова Псалтиря з Часословцем (відомо 4 примірники у світі), повний текст першої російської газети, фундаментальні видання «Полное собрание законов Российской империи», «Освоение Сибири и Дальнего Востока». Крім того, на сайті РНБ виставлено електронний каталог «Російська книга громадянського друку XVIII ст. у фондах бібліотек РФ» – 20 355 записів (останніми роками сюди додано описи указів і маніфестів, тобто аркушевих видань); «Книги XVI ст. європейськими мовами» – 36 549 записів; «Західноєвропейські видання XV ст.» – 2500 записів. Оскільки каталог книги громадянського друку XVIII ст. зведений, РНБ звернулося насамперед до НБУВ з проханням вказати, примірники яких з цих видань тут зберігаються, адже це найбільша колекція громадянського друку в Україні.

Для учасників семінару було організовано спеціалізовану екскурсію старою будівлею бібліотеки (вул. Садова, 18), де залишилися фонди рукописів, стародруків, естампів, бібліотека Вольтера (6814 томів) та ін.

Відділ рукописів РНБ походить від «Депа манускриптів», створеного на початку XIX ст. Його основу становлять колекції П. П. Дубровського та братів Залуських. У відділі зберігаються два примірники факсимільного видання Остромирового Євангелія. Як відомо, саме тут зберігається і оригінал цієї безцінної пам'ятки, найдавнішої точно датованої (1056–1057 рр.) рукописної книги. Оригінал, розшитий після останньої реставрації, дбайливо зберігається у спеціальному сейфі.

Ще в першій половині XIX ст. директор бібліотеки барон В. Корф розпорядився виділити інкунабули з «Депа манускриптів», де вони до того перебували, побудувати нове приміщення для належного зберігання першодруків. У цьому приміщенні, названому згодом «Кабінет Фауста», зроблено спробу відтворити обстановку західноєвропейської монастирської бібліотеки XV ст. Тут зберігаються 6,5 тис. інкунабул – видань XV ст., значні за обсягом та цінністю колекції слов'янських першодруків, а також т. зв. «петрини» – видання, випущені громадянським шрифтом за життя Петра I.

У рамках семінару було здійснено професійний тур до бібліотек Фінляндії та Швеції. З огляду на те, що ці бібліотеки недостатньо відомі вітчизняним фахівцям, подаємо коротко основні відомості про них.

Національна та університетська бібліотека Фінляндії була створена 1640 р. як університетська бібліотека в Турку – тодішній столиці Фінляндії. Значну роль у її розвитку на початку XIX ст. відіграв російський імператор Олександр I. Відомо, що 1827 р. книгозбірня дуже постраждала від пожежі і була перевезена наступного року до Гельсінкі. У 1850 р. там уже зберігалось до 150 тис. томів, а на сьогодні – 3,8 млн томів, з них 400 інкунабул, 4 тис. видань XVI ст. – за-

галом до 150 тис. стародруків. Обліку, опису історичних колекцій приділяється значна увага. Оскільки національна бібліотека є водночас університетською книгозбірнею, до описів стародруків у машинозчитувальному форматі залучають студентів. Співробітники спеціалізованого відділу намагаються робити описи таких видань якомога детальнішими, включають імена друкарів, граверів. При опису поетичних збірників розписують окремі вірші, збірників драматичних творів – кожну п'єсу. До електронних каталогів занесено всі монографічні видання.

На сучасну літературу в читальних залах можна зробити копії. Існують два абонементи; видання після 1900 р. та російськомовні, видані після 1960 р., можна взяти додому. «Фініка» на абонемент не видається. Раніше будь-яка людина могла користуватися літературою в читальних залах; з 2006 р. для запису потрібен паспорт. Запроваджено плату і за попереднє замовлення видання, але оплачуються тільки поштові видатки (1 євро). Читачам дозволяється копіювати тексти власною цифровою камерою, але при спробі перевидати певний твір з порушенням авторських прав відповідає читач і видавництво, бібліотека за це відповідальності не несе. Є обмеження в копіюванні рукописів і стародруків – не більше 10 кадрів. Працює також спеціальна служба з поцифрування (4 євро за перші 10 сторінок, 4 центи за кожну подальшу сторінку). Бібліотека через відповідну фірму може записати читачеві повнотекстову копію високої якості на CD-ROM для поліграфічного перевидання (коштує це 17 євро за 1 знімок).

Читачі можуть вільно перебувати у відділі, самостійно брати з фондів будь-яке видання, читати, копіювати тощо. У приміщеннях багато камер відеоспостереження, і охорона їх ретельно переглядає – жодної спроби несанкціонованого виносу чи пошкодження літератури не виявлено.

Усі стародруки та рідкісні видання видаються тільки у відповідних читальних залах. Сховища добре пристосовані для належного зберігання документів, обладнані системами клімат-контролю. Стародруки невеликого обсягу (брошури) зберігаються у спеціальних контейнерах, кожна брошура додатково обгорнута в спеціальний захисний папір, назва книжки і коротка анотація продубльовані на етикетці обгортки. На торці коробки-контейнера зроблені охайні написи для зручності пошуку брошур. Багато книжок, насамперед відреставрованих, мають також футляри-контейнери різних конструкцій, виконані з неокислотних матеріалів. У середині дерев'яних шаф, де зберігаються стародруки, є підсвітка лампочками, що не містять шкідливих променів, а також датчики відкривання.

У музичній бібліотеці, де крім відповідної літератури представлені різні музичні інструменти, співробітник консультує користувачів з 12 до 16 години щодня.

У Швеції на день приїзду учасників семінару (у неділю) Національна бібліотека не працювала. Проте організатори організували екскурсію до замку Врангелей у Скоклостері, де збереглася бібліотека XVII ст. – близько 60 тис. томів. Усі примірники цієї найбільшої приватної шведської бібліотеки стародруків описані в зведеному каталозі шведських стародруків, який створюється Національною бібліотекою країни.

Учасники навчального семінару високо оцінили його роботу. Наступний семінар з машинозчитувальної каталогізації стародруків – ювілейний, десятий – планується на вересень 2009 р.

Галина КОВАЛЬЧУК,
зав. відділу стародруків та рідкісних видань НБУВ,
д-р іст. наук